

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВОВА КУЛЬТУРА» У ПРАВОВИЗНАВСТВІ

В. О. КАЧУР, кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: kachur_v@nubip.edu.ua

Анотація. У статті окреслено роль правової культури у побудові правової держави, формуванні громадянського суспільства, в історії людства та у житті окремої людини. Зосереджено увагу на необхідності виокремити ознаки культури, дати визначення культури та правової культури, що дозволить розширити поняттєво-категоріальний апарат дослідження правової культури, окреслити шляхи подальшого загальнотеоретичного аналізу її ознак та структурних елементів, сформувані її функції у здійсненні політики національної безпеки в соціально-економічній, політичній та регіональній сферах суспільного життя, збереженні історичного надбання та національної ідентичності України, подоланні внутрішніх і зовнішніх загроз її сталому державно-правовому розвитку.

За результатами дослідження встановлено, що цілісна концепція правової культури у вітчизняному правознавстві наразі відсутня. При характеристиці правової культури необхідно враховувати полісемантичність поняття, поєднання в категорії «правової культури» культурологічного («культура») та юридичного явища («право») та наявність різних методологічних підходів до її дослідження. Здійснено аналіз смислового значення слова «культура», виокремлено сім ознак культури, які базуються на таких поняттях, як людина, свідомість, діяльність, життєдіяльність, соціальна орієнтація, життєва позиція, цінності, сформульовано поняття культури та правової культури.

Ключові слова: культура, правова культура, життєдіяльність, свідомість, цінності, життєва позиція, соціальна орієнтація

Актуальність.

Виклики часу, зумовлені соціальними проявами (безробіття, трудова міграція, знецінення праці, слабкий соціальний діалог та соціальна згуртованість) та подіями (анексія Криму та військові конфлікти) останніх років в Україні, потребують переосмислен-

ня ролі і значення державно-правових явищ у суспільному житті як на буденному, так і на науковому рівні. Незалежно від рівня, на якому відбуватиметься це переосмислення, з'єднувальною ланкою між ними буде правова культура, яка відіграє важливу роль не лише у побудові правової держави та формуванні громадянсько-

го суспільства, а й у житті окремої людини та в історії людства загалом. Цю роль найповніше розкривають завдання, які вона виконує: 1) збереження та накопичення правового досвіду (так звана «правова пам'ять»); 2) передача правового досвіду від покоління до покоління (так званий «правовий поступ»); 3) залучення індивіда до системи правових цінностей (так звана «правова соціалізація»).

Не зважаючи на наявність великої кількості наукових досліджень феномену правової культури, до створення її цілісної концепції ще дуже далеко, а тому належні правові засади у формуванні та реалізації культурно-правової політики держави наразі відсутні. Розробка стратегії розвитку правової культури стає першочерговим завданням, оскільки дозволить сформувати функції правової культури у здійсненні політики національної безпеки в соціально-економічній, політичній та регіональній сферах суспільного життя, збереженні історичного надбання та національної ідентичності України, подоланні внутрішніх і зовнішніх загроз її сталому державно-правовому розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Вагомий внесок у доктринальне дослідження проблем правової культури зробили О. Аграновська, С. Алексєєв, В. Бачинін, Т. Бачинський, О. Данильян, О. Єгоров, І. Когут, М. Козюбра, О. Костенко, О. Лукашева, С. Максимов, Л. О. Макаренко, О. Макєєва, О. Молчанов, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, Г. Осипова, О. Проць, П. Рабінович, Ю. Шемшученко та ін.

Заслуговують на увагу наукові дослідження проблем культури спеціа-

лістів інших галузей наукових знань, серед яких: М. Бровко, А. Воронкова, М. Гальченко, Т. Гетало, В. Воропаєва, Н. Капітан, М. Лукашевич, Н. Масі, Н. Паль, М. Проскуріна, Л. Степанова, Е. Тайлор, Ю. Швалб та ін.

Метою статті є виокремити ознаки культури, дати визначення культури та правової культури.

Результати.

Характеризуючи «правову культуру», ми повинні пам'ятати про те, що: по-перше, це поняття характеризується полісемантичністю; по-друге, включає в себе два слова «культура» і «право», які, в свою чергу, також є неоднозначними; по-третє, їх розуміння залежить від того, який методологічний підхід до їх дослідження використовує той чи інший учений. Тому не варто розраховувати на те, що ми знайдемо які-небудь неупереджені засади, які допоможуть нам дати «справжнє» визначення правової культури. Єдине, на що ми можемо розраховувати, це пам'ятати про суперечливий характер понять «культура» і «право», про можливість трактувати їх у більш ніж один спосіб та комплексний, міждисциплінарний характер цієї категорії. Сподіваємося, що запропоноване нами поняття «правової культури», що базуватиметься на загальному понятті культури, виявиться прийнятним та переконливим.

З метою уникнення плутанини в міркуваннях ми коротко нагадаємо смислові значення слова «культура» та головні підходи до розуміння її сутності.

Термін «культура» походить від латинських слів «colo», «cultio», що означає обробити, «colere» – обро-

бляти, вирощувати, а пізніше – поклонятися та вшановувати богів чи предків. Починаючи з середини I ст. до н. е. його поширили на такі сфери людської діяльності, як виховання, навчання, що сприяли вдосконаленню самої людини. В епоху Середньовіччя слово «культура» продовжує використовуватися у двох значеннях: як аграрне виробництво («agri cultura») та «культ» («cultus») в інших сферах людського буття. У XVII ст. культура набуває статусу самостійного терміну для означення духовного світу людини, що здатна протистояти природі (С. Пуфендорф, 1684), а культурна європейська людина Нового часу починає протиставлятися «природній людині минулого» [5, с. 9].

Перше наукове визначення культури було здійснене англійським етнографом Е.Б. Тайлором в праці «Первісна культура» (1871) [9, с. 18] і вже через неповних 100 років проблемі визначення поняття «культура» в сучасній культурології спеціально була присвячена книга А.Л. Кребера і К. Клакхона «Культура, критичний огляд визначень» (1952). У ній автори привели близько 150 визначень культури, але у другому виданні їх було уже понад 200 [6, с. 11]. Цінність цієї праці полягає ще й в тому, що американські антропологи виокремили три головні характеристики культури, на які звернули увагу більшість дослідників, а саме: 1) культура є властивою лише людському суспільству і дозволяє відрізнити людину від тварин; 2) культура створюється людиною, протиставляється природі, не передається біологічно, а досягається навчанням; 3) культура передається за допомогою символічних форм (мови, творів мистецтва, виробів, інструментів тощо), що пов'язані з ідеями [7, с. 352].

Складність та неоднозначність цього поняття обумовлюється тим, що воно є об'єктом і предметом вивчення безлічі наук, серед яких філософія, археологія, етнографія, історія, соціологія, політологія, право, економіка та ін. Кожна з цих наук створює своє певне уявлення про культуру. Крім того, не залишилися осторонь проблем культури і міжнародні організації та вітчизняний нормотворець.

Так, на Всесвітній конференції з політики в галузі культури, що була проведена під егідою ЮНЕСКО у Мексиці 26 липня – 02 серпня 1982 р., була прийнята Декларація Мехіко з політики в галузі культури, яка визначила останню як «сукупність яскраво виражених рис, духовних і матеріальних, інтелектуальних і емоційних, які характеризують суспільство або соціальну групу», що «охоплює, крім мистецтва й літератури, спосіб життя, основні права людини, системи цінностей, традиції та віри» [2].

Щодо вітчизняного законотворця, то він у п.6 ч.1 ст.1 Закону України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI «Про культуру» визначив її як «сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти». Однак Преамбула цього акта містить застереження щодо обсягу змісту культури, вказуючи, що предметом правового регулювання виступають «суспільні відносини, пов'язані із створенням, використанням, розповсюдженням, збереженням культурної спадщини та культурних цінностей, і

спрямований на забезпечення доступу до них»[3]. Тим самим, вказаний закон звузив обсяг цього явища лише до культурної спадщини та культурних цінностей.

Проте повернемося до поняття «культура» та спробуємо виокремити її ознаки.

По-перше, як уже зазначалося, культура є явищем, яке існує лише в людському середовищі і дозволяє відрізнити людину від представників тваринного світу. Людину можна охарактеризувати як частину навколишнього світу, яка здатна усвідомлювати свою природу та своє життя. Під навколишнім світом розуміють конкретне буття, що складається із розміщених у просторі природних та соціальних явищ, де людина самовизначається як суб'єкт життєдіяльності. Залежно від явищ, з якими стикається людина в ньому, розрізняють матеріальний світ та соціальне середовище. Якщо матеріальний світ розглядають як біологічний, фізичний світ, світ речей, в якому людина народилася і до якого вона адаптується протягом свого життя, то соціальне середовище є світом, де людина проживає своє життя та взаємодіє з іншими людьми. Соціальне середовище охоплюється поняттям суспільство, що дає підстави відносити культуру до суспільних (соціальних) явищ.

По-друге, з'єднувальною ланкою між людиною та навколишнім світом виступає свідомість, під якою розуміють цілісний, внутрішньо диференційований і структурно оформлений психологічний процес пізнання та відображення людиною навколишнього світу та самої себе. Саме вона, на думку Ю. Швалба, виконує функції відображення та породження навколишнього світу, який насправді зупинився

та відкалькувався у формах та категоріях культури, не залежно від того, яке саме визначення культури ми сприймаємо. З погляду свідомості, культура – це не що інше, як зафіксовані і такі, що мають потенційну здатність трансляції змісту свідомості. Отож форми культури та виразні змісти свідомості фактично є тими самими. І культура, і свідомість існують за загальними принципами виразності та трансляції [11, с. 156–157].

По-третє, людина і культура пов'язані між собою не безпосередньо, а через діяльність, яка дозволяє свідомості через ідеї та задуми породжувати елементи культури (предметна діяльність) і водночас відображати певні фрагменти культури у свідомості окремої людини (учбова діяльність) [11, с. 158–162].

По-четверте, культура покликана організовувати людську життєдіяльність. Життєдіяльність є складною категорією, під якою розуміють діяльнісні процеси, через які відбувається тотальне переживання людиною свого буття. Щоб повністю зрозуміти життєдіяльність сучасної людини, необхідно враховувати такі характеристики її життя, як стиль життя, спосіб життя, зміст життя, життєві цілі, життєві завдання, життєва перспектива, життєві стратегії, життєві ролі, життєвий сценарій, план життя, життєвий вибір. Саме вони будуть визначати свідомі та вольові дії суб'єкта, спрямована на явища об'єктивного світу з метою їх зміни та перетворення, які у сукупності становлять людську діяльність. Головними діяльними процесами, які становлять основу людського способу життя, Ю. Швалб називає життєзабезпечення (накопичення ресурсів), життєустрій (забезпечення

комфорту та благополуччя) та життєреалізація (рух до великої мрії) [10, с. 199–200].

По-п'яте, культурна організація людської життєдіяльності припускає наявність відносно несуперечливих, структурованих елементів, які утворюють функціональну цілісність та обмежені просторово-тимчасовими межами.

По-шосте, організована людська життєдіяльність визначає соціальну орієнтацію та життєву позицію людини. Соціальна орієнтація є здатністю людини робити усвідомлений вибір своєї поведінки та діяльності у процесі її соціалізації та інтеграції в суспільство та взаємодії з іншими учасниками суспільного життя. Соціальні орієнтації є компонентом свідомості людини і а) визначають спрямованість її соціального вибору (наприклад, місця в соціальній структурі суспільства), б) є актом людського волевиявлення, в) проявляються у людській поведінці/діяльності; г) здатні поєднувати три часові виміри – минуле, теперішнє і майбутнє (наприклад, інтегрувати ціннісні орієнтації попередніх поколінь та сучасні тенденції, а також проектувати свою життєдіяльність на майбутнє). Життєва позиція є стійкою та внутрішньо усвідомленою готовністю людини до певних дій, що ґрунтується на її світоглядних установках та життєвому досвіді та відображає її ставлення до самої себе, інших людей, їх утворень та суспільства загалом.

По сьоме, фундамент культури складають цінності, якими є явища об'єктивного світу (матеріальні та духовні), які мають значення для суб'єкта при здійсненні ним життєвого вибору. Цінності охоплюють потреби, інтереси та емоційні пережи-

вання суб'єкта. Наприклад, нестача чогось породжує потребу (необхідність у кому- чи чому-небудь, що вимагає задоволення), потреби – інтерес (прагнення особи задовольнити свої потреби), а останні – емоційні переживання, які викликають почуття значимості кого- чи чого-небудь для суб'єкта поцінування. Саме цінності дозволяють перетворити прості емоції у стійкі почуття. Цінності часто виконують роль підстави для вибору цілей і засобів при здійсненні певної діяльності, а також сприяють формуванню психології людини, ментальності, способу життя членів суспільства, включають у себе досвід, що базується на певних знаннях, та поведінку, яка є їх емоційним компонентом.

На підставі викладеного, *культуру можна визначити як специфічний спосіб організації та розвитку людської життєдіяльності в конкретних історичних умовах, що визначає соціальну орієнтацію та життєву позицію учасників суспільного життя і проявляється у цінностях.*

Одним із різновидів загальної культури є правова культура. Вона складає її самостійний розділ, є синтезом права та культури, характеризується певною автономністю щодо інших різновидів культури (матеріальної, економічної, політичної та ін.).

Водночас в науковій літературі констатується факт відсутності однозначного підходу до її розуміння. Важко погодитися із Т. Бачинським, який вбачає відсутність синтезованого поняття «правової культури» в тому, що «культурологія та юриспруденція в даному контексті є не зовсім однорівневими явищами, оскільки процес формування культурології в

самостійну наукову дисципліну ще не завершений і її амфорність як наукової дисципліни та нечіткість поняття «культура» ... ускладнює використання останньої як наукової категорії, оскільки вона повинна мати однозначний зміст» [1, с. 16]. На нашу думку, відсутність єдиної теорії розуміння того чи іншого явища, не повинні заважати виробленню та прийняттю деяких вихідних постулатів, подальше дослідження яких дозволить обґрунтувати та показати їх правильність.

Серед останніх праць, в яких проаналізовано сучасні підходи до розуміння правової культури, хочемо виділити наукові статті І.А. Когут та Л.О. Макаренко. Так, І.А. Когут усі підходи до вивчення правової культури розділила на чотири групи за основним фокусом дослідження: 1) підхід, який вивчає правосвідомість (суб'єктивний); 2) підхід, який досліджує ціннісний аспект правової культури (аксіологічний); 3) підходи, в межах яких можна вивчати практики (діяльнісний та технологічний); 4) підходи, в межах яких можна вивчати стан правової культури на певному етапі (філософський, соціально-антропологічний, антропологічний, інформаційно-семіотичний) [4, с. 100–101], а Л.О. Макаренко традиційні підходи (антропологічний, аксіологічний, філософський та соціологічний) доповнила системним, структурно-функціональним, діяльнісним та комплексним [8, с. 139–143]. Розширення переліку методологічних підходів до дослідження правової культури засвідчує позитивні тенденції у цьому напрямі.

Але не усі дослідження підходів до розуміння правової культури завершуються визначенням дефініції

останньої. Таким чином, проблема визначення поняття «правова культура» і надалі залишається актуальною.

Оскільки правова культура є різновидом загальної культури та уособлює собою синтез права та культури, пропонуємо визначати *правову культуру як специфічний спосіб організації та розвитку правової життєдіяльності учасників суспільного життя в конкретних історичних умовах, що визначає правову орієнтацію та правову позицію суб'єкта і проявляється у правових цінностях.*

Висновки і перспективи.

Не зважаючи на наявність великої кількості наукових досліджень феномену правової культури, до створення її цілісної концепції ще дуже далеко. Характеризуючи «правову культуру», ми повинні пам'ятати про те, що: по-перше, це поняття характеризується полісемантичністю; по-друге, включає в себе два слова «культура» і «право», які, в свою чергу, також є неоднозначними; по-третє, їх розуміння залежить від того, який методологічний підхід до їх дослідження використовує той чи інший учений.

Аналіз феномену культури дозволив виокремити такі її ознаки: 1) існує лише в людському середовищі; 2) з'єднувальною ланкою між людиною та навколишнім світом виступає свідомість, яка виконує функції відображення та породження навколишнього світу, який відкальковується у формах та категоріях культури; 3) людина і культура пов'язані між собою не безпосередньо, а через діяльність; 4) культура покликана організовувати людську життєдіяльність; 5) культурна організація людської життєдіяльності припускає наявність

відносно несуперечливих, структурованих елементів, які є утворюють функціональну цілісність та обмежені просторово-тимчасовими межами; 6) визначає соціальну орієнтацію та життєву позицію людини; 7) фундамент культури складають цінності.

Пропонуємо визначати культуру як специфічний спосіб організації та розвитку людської життєдіяльності в конкретних історичних умовах, що визначає соціальну орієнтацію та життєву позицію учасників суспільного життя і проявляється у цінностях.

Враховуючи те, що правова культура є синтезом права та культури, пропонуємо визначати її як специфічний спосіб організації та розвитку правової життєдіяльності учасників суспільного життя в конкретних історичних умовах, що визначає правову орієнтацію та правову позицію суб'єкта і проявляється у правових цінностях.

Пропонована дефініція дозволить розширити поняттєво-категоріальний апарат дослідження правової культури та дасть поштовх до загальнотеоретичного аналізу її ознак, структурних елементів, функцій тощо.

Список використаних джерел

1. Бачинський Т. Правова культура: деякі сучасні підходи до її розуміння. Юридична Україна. 2011. № 8. С. 16–20.
2. Декларація Мехіко щодо політики у сфері культури. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_730.
3. Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>.
4. Когут І.А. Сучасні підходи до вивчення правової культури: теоретичний аспект. Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2015. Випуск 9. С. 94–102.
5. Культурологія. Т.Б. Гриценко, С.П. Гриценко, А.Ю. Кондратюк та ін. За ред. Т.Б. Гриценко. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 392 с.
6. Культурологія: теорія та історія культури. Навч. посіб. Видання 3-тє, перероб. та доп. За ред. І.І. Тюрменко. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 370 с.
7. Лукашевич М.П., Туленков М.В. Соціологія. Загальний курс: Підручник. Київ: Каравела, 2004. 456 с.
8. Макаренко Л.О. Основні підходи у дослідженні правової культури в сучасній юридичній науці. Правова держава. 2017. Вип. 28. С. 136–145.
9. Тайлор Э.Б. Первобытная культура: пер. с англ. Москва: Политиздат, 1989. 573 с.
10. Швалб Ю.М. Просторово-психологічна організація середовища буття і життєдіяльності. Актуальні проблеми психології. 2015. Т. 7. Вип. 40. С. 198–207.
11. Швалб Ю. Свідомість як відношення людини до світу. Психологія і суспільство. 2004. № 4 (18). С. 154–166.

References

1. Bachynskiy, T. (2011). Pravova kultura: deiaki suchasni pidkhody do yii rozuminnia [Legal culture: some approaches to its understanding]. Yurydychna Ukraina, 8, 16–20.
2. Deklaratsiia Mekhiko shchodo polityky u sferi kultury [Mexico city Declaration on cultural policy]. Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_730.
3. Pro kulturu [About culture] (2010): Zakon Ukrainy vid 14.12.2010 № 2778-VI. Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
4. Kohut, I.A. (2015). Suchasni pidkhody do vyvchennia pravovoi kultury: teoretychnyi aspekt [Social approaches to the study of the legal culture: theoretical aspect]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia sotsiologichna, 9, 94–102.

5. Hrytsenko, T.B., Hrytsenko, S.P., Kondratiuk, A.Iu. ta in. (2009). Kulturolohiia [Culturology]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 392.
6. Kulturolohiia: teoriia ta istoriia kultury (2010) [Culturology: theory and history of culture]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 370.
7. Lukashevych, M.P., Tulenkov, M.V. (2004). Sotsiologiia. Zahalnyi kurs [Sociology. General course]. Kyiv: Karavela, 456.
8. Makarenko, L.O. (2017). Osnovni pidkhody u doslidzhenni pravovoi kultury v suchasni yurydychnii nautsi [The main approaches in the study of legal culture in modern legal science]. Pravova derzhava, 28, 136–145.
9. Taylor, E.B. (1989). Pervobyitnayakultura [Primitive culture]. Moskva: Politizdat, 573.
10. Shvalb, Yu.M. (2015). Prostorovo-psykholohichna orhanizatsiia seredovyshcha buttia i zhyttiediialnosti [Space-psychological organization of the environment of being and of the life activity]. Aktualni problemy psykholohii, 40, 198–207.
11. Shvalb, Yu. (2004). Svidomist yak vidnosnennia liudyny do svitu [Consciousness as the relation of the to the world]. Psykholohiia i suspilstvo, 4 (18), 154–166.

V.O. Kachur (2019). To the definition of «legal culture» in law. Law. Human. Environment, 10(1): 12–19, <https://doi.org/10.31548/law2019.01.002>.

Summary. *The article describes the role of legal culture in the construction of the rule of law, the formation of civil society, in the history of mankind and in the life of an individual. Attention is focused on the need to identify the signs of culture, to define culture and legal culture, which will expand the conceptual and categorical apparatus of the study of legal culture, to outline ways of further General theoretical analysis of its features and structural elements, to form its functions in the implementation of national security policy in the socio-economic, political and regional spheres of public life, preservation of historical heritage and national identity of Ukraine, overcoming internal and external threats to its sustainable state and legal development.*

According to the results of the study it is established that the integral concept of legal culture in the domestic legal science is not yet available. When describing the legal culture, it is necessary to take into account the polysemantic concept, the combination in the category of «legal culture» cultural («culture») and legal phenomenon («law») and the presence of different methodological approaches to its study. The analysis of semantic meaning of the word «culture» is carried out, seven signs of culture which are based on such concepts as the person, consciousness, activity, activity, social orientation, a vital position, values are allocated, the concept of culture and legal culture is formulated.

Keywords: *culture, legal culture, life activity, consciousness, values, life position, social orientation*
